

MAGÁNHASZNOK KÖZKÖLTSÉGEN

ERŐVID DOLGOZAT NYILVÁNVÁLÓ – már címválasztásából is adódó – célja az, hogy rámutasson a jelenlegi, s e formájában nemcsak Magyarországon érvényesülő, felsőoktatás-finanszírozásból immanensen következő társadalmi igazságtalanságokra. Azaz azokra a beépített mechanizmusokra, amelyek révén a jómódúak egyre nagyobb szeleteket képesek kihalászni a jövedelmekből, mégpedig úgy, hogy az erre lehetőséget adó felsőfokú végzettséget jobbra középzékből finanszírozzák.

Persze már halljuk is az első ellenvetést, miszerint egy 23 esztendő, egyetemista végzettségű fiatal kumulált iskoláztatási költségeinek 41,7 százalékát fedezte a családi költségvetés a 80-as évek végén. S “csak” a fennmaradó 58,3 százalék esett az állami költségvetésre (*Baranyai 1991 p. 11.*). De mi most erről az 58,3 százalékról beszélünk, s azt is hozzátesszük, hogy azok a fiatalok hasítanak maguknak nagyobbat a középzékből, akik minél tovább tanulnak. Ez nemcsak az oktatásban eltöltött hosszabb idő következménye, ezt még az is tetézi, hogy a felsőoktatásban az állam által fedezett relatív költséghányad magasabb, mint az alacsonyabb fokú oktatásban.

Tapasztalati tények bizonyítják, hogy a felsőoktatásban végzettek számára magasabb iskolázottságuk egyéni gazdasági előnyt is jelent. Ez az oktatás magánhaszna. Tehát, ha a felsőfokú végzettséggel rendelkezők között többen vannak a magasabb jövedelmű családok gyermekei közül, mint amekkora e családok részaránya a társadalomban, akkor a jómódúak lényegesen nagyobb szeletet hasítanak ki maguknak a középzékből, s ezáltal is nőnek a társadalmi egyenlőtlenségek. Ez esetben a hangsúly nem azon van, hogy nőnek az egyenlőtlenségek – ezt ugyanis a tanulmány szerzője egyáltalán nem tartja károsnak s főleg nem elkerülhetőnek –, hanem azon, hogy a társadalmi egyenlőtlenségek növekedését középzékből finanszírozzák. A középzékek pedig kimondottan nem erre valóak, felhasználásukkor minimálisan is az esélyegyenlőség biztosítására, de méginkább az egyenlőtlenségek csökkentésére célszerű törekedni.

A felsőoktatás ingyenessége ma Magyarországon, de nemcsak ott, praktikusán azt jelenti, hogy sok közepes és alacsony jövedelmű család – befizetett adói révén – azon jómódú családok gyermekeinek továbbtanulási költségeihez járul hozzá, amelyek legalább részlegesen képesek lennének fedezni gyermekük felsőfokú képzését. Ez pedig semmiféle igazságosságélménynek sem felel meg.

A felsőoktatási szolgáltatások biztosításakor a szolgáltatást jobbra finanszírozó állam két szempontot szokott érvényesíteni, mégpedig az igazságosságot [equity] és a hatékonyságot [efficiency]. Ha az igazságosság–hatékonyság tengelyen valamelyik végpont felé túlzottan elmozdulunk, akkor elméletileg is könnyen beláthatóan, csak e kettős célfüggvény sérülése révén működtethető a felsőoktatás rendszere.

Ha ugyanis csak az igazságosság, méltányosság szempontjainak megfelelően működtetett, azaz teljesen ingyenes s mindenki számára hozzáférhető rendszert építünk ki, akkor – mint azt az előbbiekben már bemutattuk – azt tapasztaljuk, hogy magasabb céljaink fonák módon, nem kívánt mellékhatásokkal, alapvetően torzulva valósulnak meg. Vagyis egyre kevesebb szegény, vagy szerényebb jövedelmű családból származó fiatal iratkozik be a felsőoktatásba. Azaz az igazságosságra törekedtünk, de ehelyett egy pazarló, a költségeket nem hatékonyan felhasználó, s ráadásul a jómódúakat középzékből támogató rendszert működtetünk.

Az igazságosság–hatékonyság tengely másik végpontjához közeledve, vagyis abban az esetben, ha a felsőfokú tanulmányok teljes költségét megfizettetnék a szolgáltatást igénybe vevő hallgatóval, maga a hatékonysági követelmény is sérülne. Így ugyanis bizonyosan kevesebben jelentkeznének a felsőoktatásba, mint amennyi szakképzett munkaerőre a gazdaságnak szüksége lenne. Nem is beszélve arról, hogy a végzetek – éppen szűk kínálatuk miatt – kvázi monopolpozícióhoz jutnának, s szinte tetőzölges bérkövetelésekkel lépnének fel. Mondani se kell, hogy ez utóbbi esetben az igazságossági követelmény is alapvetően csorbulna.

Fontos továbbá az is, s ez szintén a piaci árak felsőoktatásbeli bevezetése ellen felhozható érv, hogy a felsőfokú végzettségűek számának, arányának gyarapodása kollektív hasznokat is jelent egy társadalom számára. Tapasztalati tények bizonyítják például, hogy a bűnelkövetési ráta jóval alacsonyabb a magasabb iskolázottságúak körében. (Ez még akkor is igaz, ha az Egyesült Államokban a legmagasabb a felsőfokú végzettségűek aránya, de valószínűleg ebben az országban regisztrálják a világ egyik legmagasabb bűnelkövetési rátáját is. Az állítás ugyanis arra vonatkozik, s ez ott is igaz, hogy a bűnözés a felsőfokú végzettségűek körében alacsonyabb, mint az egyéb iskolázottsági csoportokban.) Ugyancsak empirikusan bizonyított, hogy a magasabb iskolázottságúak nagyobb arányban vesznek részt a választásokon, hallgatják szavukat, képviselik véleményüket közügyekben.

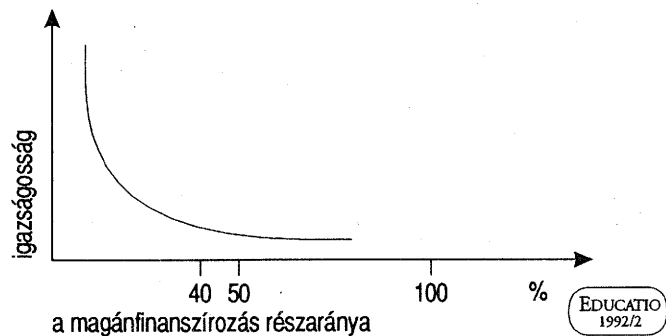
Ezek olyan közvetett pozitív következményei a felsőfokú végzettségnek, amelyekből nemcsak a végzettséggel rendelkező egyén, hanem a közösség egésze is hasznot húz. S emiatt elméletileg sem indokolt a teljes piaci árat megfizettetni az egyénnel. (A felsőfokú végzettségűek számának túlzott gyarapodása persze negatív externáliákat is eredményezhet. Gondoljunk csak arra például, hogy a túlképzett munkaerő mennyire ellenmotivált lehet egy képzettségénél alacsonyabb iskolázottsággal is elérhető munkakörben.)

Tehát a kettős célfüggvény egyidejű érvényesítése csak úgy lehetséges, ha elvetjük mind a két szélsőértéket, vagyis a teljesen ingyenes, valamint a tényleges piaci áron biztosított felsőoktatást is. Ha ezt az állítást elfogadjuk, akkor a következő tudományos feladat az, hogy meghatározzuk, milyen arányban kell keveredniük a magán- és középzékeknek a felsőoktatási intézmények bevételeiben. A következő gondolatmenetben *Alain Mingat & Jee-Peng Tan (1992)* számításaira támaszkodom, akik a közelmúltban megjelent könyvükben az igazságossági elv érvényesülésének hatásfokát a felsőoktatás magánfinanszírozási arányának függvényeként elemezték.

Az 1. ábra azt a feltételezett esetet ábrázolja, amelyből az egyén számára teljesen ingyenes, azaz csak közpénzekből finanszírozott felsőoktatás propagálói indulnak ki. Azaz minél kisebb a magánfinanszírozás aránya, annál inkább érvényesül az igazságosság.

1. ÁBRA

A magánfinanszírozás részaránya és az igazságosság kapcsolata (A)

Csakhowy Mingat és Tan empirikus vizsgálatai e hipotetikus görbétől alapvetően eltérő ábrákat eredményeztek. A 2. ábra (253. oldal) az előbbi két változó empirikusan megfigyelt összefüggését írja le. Eszerint a magánfinanszírozás szerény részeseése a teljes költségekből viszonylag gyorsan javítja az igazságossági elv érvényesülését, azaz a szerényebb jövedelmi helyzetű családokból származó fiatalok beiratkozását. A 40 százalékos körüli szaturációs pont elérése után a magánfinanszírozási hányad további növelése már alig járul hozzá a kitűzött cél jobb teljesüléséhez.

A 3. ábra (253. oldal) az egy hallgatóra jutó költség [unit cost] és a magánfinanszírozás különböző hányadai közötti tapasztalati összefüggést írja le. Eszerint a magánfinanszírozás részleges bevezetése gyorsan csökkenti az egy hallgatóra jutó költségeket, de ugyancsak a 40 százalékos körüli mezőben elérjük azt a szaturációs pontot, amelyen túl már alig érezhető az egységnyi költség csökkentésére gyakorolt hatása.

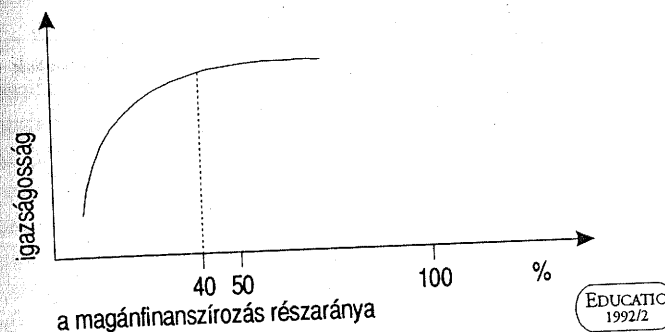
Míndez röviden azt jelenti, hogy a felsőoktatás finanszírozásában nem célszerű a teljes privatizációra törekedni, de valamennyire mégiscsak kell privatizálni. Az igazságossági és hatékonysági szempontokat érvényesítő felsőoktatás-politikának a egyes finanszírozásra kell törekednie. S az eddig megismert empirikus vizsgálatok arra a következtetésre jutottak, hogy a felsőoktatás finanszírozásából a magánfinanszírozás hányada lehetőleg 30–40 százalék között legyen.

Eddig csak a tandíjról szóltunk mint a felsőoktatási intézmények egy lehetséges magánbevételeiről. Tehát úgy tűnhet, mintha az optimálisnak tartott, 30–40 százalékos magánfinanszírozási hányadot csak ebből javasolnánk fedezni. Erről azonban szó sincs.

Az I. tábla (254. oldal) a felsőoktatás forrásainak eredetük szerinti megoszlását mutatja a fejlett országokban. Néhány általános jellemző e helyütt kiemelendő.

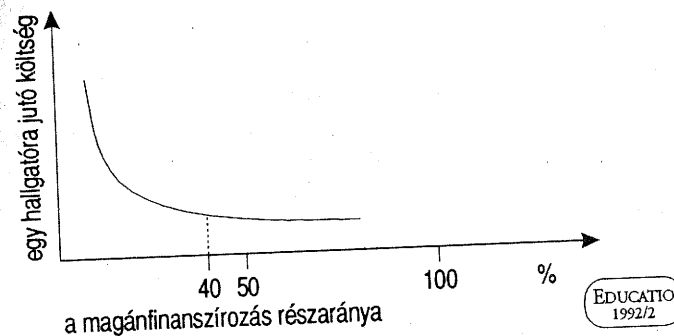
2. ÁBRA

A magánfinanszírozás részaránya és az igazságosság kapcsolata (B)

3. ÁBRA

A magánfinanszírozás részaránya és az egy hallgatóra jutó költség kapcsolata

Először is, a kontinentális európai tradícióban a felsőoktatás finanszírozásában domináns szerepet játszik az állami költségvetés. A skandináv országokban és Németországban ismeretlen a tandíj. Az angolszász tradíció (az Egyesült Királyságban és az Egyesült Államokban) valamint a hagyományosan különböző Japán állnak az ellenkező oldalon.

A felsőoktatásra fordított kiadásoknak tehát három – a források összetétele szerint eltérő – kombinációja figyelhető meg a fejlett országokban.

1. Állami dominancia a finanszírozásban, ami azt jelenti, hogy a kiadásoknak legalább 85 százaléka az állami költségvetésből származik (Ausztrália, Finnország, Franciaország, Norvégia).

2. Jelentős állami támogatás, viszonylag magas magánbevételekkel kiegészítve, de nincs tandíj (Németország).

3. Alacsony állami támogatás, magas magánbevételekkel és viszonylag nagy arányt képviselő tandíjjal kombinálva (Japán, Egyesült Királyság, Egyesült Államok).

I. TÁBLA

A felsőoktatás forrásainak megoszlása eredetük szerint, a 80-as évek közepén (%)

Ország	Állami költségvetés	Tandíj	Egyéb források
Ausztrália	88,0	2,1	9,9
Finnország	85,0	–	15,0
Franciaország	89,5	4,7	5,8
Németország	68,5	–	31,5
Japán	42,0	35,8	22,2
Hollandia	80,0	12,0	8,0
Magyarország	81,2	2,3	16,5
Norvégia	90,0	–	10,0
Spanyolország	80,0	20,0	–
Svédország	80,0	–	20,0
Egyesült Királyság	56,0	13,7	31,3
Egyesült Államok	44,8	22,4	32,8

Forrás: OECD Observer, January (1990) és Vámos (1992 p. 17.)

Hogyha a magyar finanszírozási rendszert megpróbáljuk elhelyezni ebben a tipológiában, akkor azt mondhatjuk, hogy jelenlegi formájában a skandináv mintához áll a legközelebb. Az egyes magyar felsőoktatási intézmények finanszírozásában játszott állami szerepvállalás 58 és 92 százalék között mozog. A saját jövedelem-termelő képesség – nem meglepő módon – a műszaki egyetemeken a legmagasabb és a tanárképző főiskolákon a legalacsonyabb.

A magyar felsőoktatásnak juttatott állami támogatás 1992-ben kerek számban 43 milliárd forint volt. Ugyanebben az évben a felsőoktatási intézmények saját bevétele 13,5 milliárd forintot tett ki. Ez utóbbi eredet szerinti megoszlását mutatja a II. tábla (255. oldal).

A saját bevételek általában alacsonynak tekinthetők, különösen akkor, ha figyelembe vesszük azt is, hogy több mint kétharmaduk az orvoseképzésben koncentrálódik, mint a társadalombiztosítás visszatérítése az egyetemi klinikákon végzett gyógyító munkáért. A hallgatók által fizetett díjak, a felsőoktatási intézmények által nyújtott oktatási és egyéb szolgáltatások díjai, valamint a magán- vagy állami intézményeknek nyújtott kutatási és tanácsadói szerződéses munkák díjbevételei különösen alacsonyak.

A felsőoktatási intézmények – egy nemrég elkészült megvalósíthatósági tanulmányban (Horváth) javasolt – eredet szerinti jövedelem-megoszlását mutatja a III. tábla (255. oldal). Fokozatosan növekvő hallgatói befizetések és lassan emelkedő saját bevételek feltételezése mellett a magyar felsőoktatás finanszírozásában is közeledni lehetne a vegyes finanszírozás azon módjához és mértékéhez, amelyet e dol-

II. TÁBLA

A felsőoktatási intézmények saját bevételeinek megoszlása eredetük szerint, 1992

Bredet	Millió Ft	Százalék
A társadalombiztosítás visszatérítése	9.253	68,5
A hallgatók által fizetett díjak	1.085	8,0
Vállalkozói bevételek	1.765	13,1
Az intézmények által nyújtott szolgáltatások díjai	735	5,4
Egyéb	666	5,0
Összesen	13.504	100,0

Forrás: Stark (1992, 67.p.)

III. TÁBLA

A felsőoktatásra fordított források jelenlegi és javasolt, eredet szerinti megoszlása (%)

Év	Költségvetés	Hallgatói befizetések	Egyéb források
1992*	81,2	2,3	16,5
1995**	70–75	7–8	18–22

* tény,

** javaslat

A javasolt bevétel szerkezettel a magyar felsőoktatás finanszírozási rendszere nagyon közel kerülne német megfelelőjéhez (vesd össze az I. táblával), kivéve azt, hogy Németországban nem létezik tandíj. Ott viszont a felsőoktatási intézmények saját bevételei elég jelentősek ahhoz, hogy teljes mértékben kiegyensúlyozzák az intézményi költségvetést. Az állami szerepvállalás aránya mindenestre közel ugyanakkora lenne mindkét országban.

HORVÁTH D. TAMÁS

HIVATKOZÁSOK

- BARANYAI ISTVÁN (1991) Jövedelem és fogyasztás életkor szerint. *Statisztikai Szemle*, 4–5.
 HORVÁTH, T. D. (1992) *Feasibility Study on Improving the Cost-Recovery and the Income-Generating Capacity of the Hungarian Higher Education*. Budapest, Catching up with Euro-

- Asia*. A Comparative Study of Cost and Financing. Washington, The World Bank.
 OECD Observer (1990) January.
 STARK ANTAL (1992) *A felsőoktatás-finanszírozás hatékonyságnövelésének lehetősége*. (kézirat)
 VÁMOS DÓRA (1992) *A felsőoktatásban résztvevő fiatalokra fordított költségek a családi*